

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

ERDÉLYI ÁGNES

A cenzúra dicsérete

(Megalkuvás)

Az világos, hogy Petőfivel nekem próbálkoznom sem érdemes. A másik opció meg (hogy valamilyen *tudós művel* lepjem meg az ünnepeltet) szóba sem jöhet. (Miért kelljen szegény ünnepeltnek egy ilyen szép, kerek születésnapon Max Weberről vagy valamilyen obskúrus történelemfilozófiai problémáról olvasnia?) Kimaradni viszont semmiképpen nem akartam, így aztán megalkudtam magammal: sem Petőfi, sem tudós mű, csupán egy régi anekdota. Még meglepetés is csak akkor lesz, ha feltételezhetem azt a teljességgel valószínűtlen esetet, hogy van olyan – az 1830-as évek moszkvai irodalmi-értelmiségi köreiből játszódó – történet, amelyet Margócsy István nem ismer.

(Magyarázkodás)

Nem véletlenül jutott eszembe ez a régi történet. Már egy ideje törtem a fejemet, hogy mit írjak a kötetbe, amikor ajándékot kaptam Istvántól (pedig nekem nem is volt születésnapom). Még hozzá nem is akármilyet: az *Anyegin* új kiadását, benne Galgóczy Árpád hihetetlenül szép és elképesztően pontos fordításával.¹ Egy végtében, nagy gyönyörűséggel olvastam el az egészet (még az eredetit is magam mellé tettem – olykor bele is néztem –, szóval mindent megtettem, amit az én komolytalan orosz nyelvtudásommal megtehet az ember).

Eddig két fordítást ismertem. Zsenge ifjúkoromban Bérczy Károly 1866-os fordításában nyugözött le az *Anyegin Eugén (Puskin Sándor verses regénye)*. Nekem persze nem az a kiadás volt a kezemben, amely ezt a címlapot viselte, hanem a Szikra „Puskin születésének 150. évfordulója alkalmából készült emlékkiadása.”² Ez a kötet azonban a szüleimé volt, én meg egyetemista koromban igyekeztem függetleníteni magam: el-

¹ Alekszandr Szergejevics PUSKIN, *Jevgenyij Anyegin*, ford. ÁPRILY Lajos, GALGÓCZY Árpád, VAS István, WEÖRES Sándor, szerk., előszó, jegyz. HERMANN Zoltán, Bp., Európa, 2008.

² PUSKIN, *Költemények és egyéb verses munkák: Lírai és kisebb költemények – Elbeszélő költemények – Mesék – Drámai művek*, szerk. GÁBOR Andor, GÁSPÁR Endre, Bp., Szikra, Új Magyar Könyvkiadó, é. n. – A negyvenhat fordító nevét nem sorolom fel, de azt nem tudom megállni, hogy legalább lábjegyzetben ne idézzem az „Előszó a magyar Puskin-kiadáshoz” nyitómondatait (melyben D. Blagoj, „a Szovjetunió Puskin Bizottsága főtitkára” feltehetőleg a kiadás évszámát kódolta): „A szovjetek országa áradó szeretettel ünnepli az idén

költözni ugyan nem állt módomban, de legalább vettem magamnak egy saját Puskint, amelyben a *Jevgenyij Anyegin* már Áprily Lajos fordításában szerepelt.³ Természetesen nem ekkor talákoztam először az Áprily-féle fordítással. Az egészet ugyan korábban nem olvastam, de mindenütt ezzel talákoztam: ezt idézték, ha emlékezetem nem csal, a gimnáziumi szöveggyűjtemény is ebben a fordításban közölt a műből szemelvényeket, és ott voltak még az évente megrendezett szavalóversenyek, amelyeken mindig elhangzott Tatjana levele, de már csak elvétve kezdődött a Bérczy-féle „Én írok önmeg” felütéssel. Szép lassan én is megszoktam, hogy Tatjana nem önözve szólítja meg Anyegin, hanem úgy kezdi, hogy „Én írok levelet magának”.

Az új fordításhoz nem kellett szoknom. Olykor-olykor összevettem a korábbiakkal, és szinte mindig Galgóczy Árpád megoldását találtam a legjobbnak. Ha mernék műfordításról (ráadásul versfordításról!) írni, meg is volna a téma – de nem merek. (Ha nem riadnék vissza attól, hogy Puskin-fordításról írjak, akár Petőfiről is írhattam volna. . .) – És itt ugrott be a mentőötlet.

Egy időben 19. századi orosz eszmetörténettel foglalkoztam. (Mielőtt bárki megszólna, sietek leszögezni, hogy az orosz gondolkodók akkortájt kizárólag franciául írtak.) Akkoriban sok Puskint olvastam, vagy – talán pontosabb lenne így fogalmazni – sokat *használtam* Puskint. Szinte mindenről írt, ami fontos volt az 1820–30-as években. Csupán egyetlen példa: az *Anyegin* VII. fejezetében Puskin „levéltári ifjakkal” („Архивны юноши”, VII/49) nevezi a legújabb német filozófia hatása alatt álló ifjú moszkvai filozófusokat. Az elnevezés rendkívül pontos: a Bölcsesség Szeretőinek Titkos Társaságába⁴ tömörülő ifjak közül sokan a Külügyminisztérium moszkvai Archívumában teljesítettek szolgálatot. Amikor írtam róluk, idézni akartam Puskin sorait, de sajnos egyik fordítás sem stimmel.⁵ Bérczy Károly „az irodáknak ifjú né-

az orosz nép nagy fiának, irodalma megalapítójának százötvenedik születésnapját. 112 év telt Puskin halálának napja óta.”

³ Alekszandr PUSKIN *Válogatott költői művei*, jegyz. ÁPRILY Lajos, E. FEHÉR Pál, Bp., Európa, 1964. (A huszonnyolc fordító nevét itt sem sorolom fel.)

⁴ A moszkvai ifjak még a nevükben is elhatárolódtak a francia felvilágosodástól. Nem „filozófusoknak” (a filozófusok – *les philosophes* – a 18. századi franciák voltak), hanem régi szabadkőműves szóval *ljubomudri*nek, a „bölcesség szeretőinek” nevezték magukat. A titkos társaságot 1823-ban öten alapították: az akkor húszéves V. F. Odojevskij herceg volt az elnök, D. V. Venevityinov, a költő (akkor mindössze tizennyolc éves) a titkár, a tagok pedig N. M. Rozsalin, valamint a későbbi szlavofilek közül I. V. Kirejevskij és A. I. Koseljov.

⁵ Végül Dalos Györgyöt kértem meg, hogy fordítsa le nekem a VII/49 első négy sorát. Mivel ezt a fordítást valószínűleg még Margócsy István sem ismeri, idézem: „Tányát gúnyosan méri végig / Levéltári ifjak hada, / Egymás közt is kibeszélik, / S egyiknek sincs egy jó szava.”

péről” beszél („Az irodáknak ifjú népe / Hódol Tjanának, s szépeleg / De mert nem juthat szívkegyébe, / Rossz indulattal szólja meg”), Áprily meg „kancellistáknak” nevezi őket („A kancellisták ifjú nyája, / Mustrálja: hol lehet hiba, / S rosszmájúan meg is bírálja, / Mit benne finnyáskodva lát.”). Galgóczy fordítása – „tudós ifjak csoportja” – a legpontosabb („Tudós ifjak csoportja Tányát / Kihívóan szemlélgeti, / Maguk között meg is bírálják, / S ez épp nem hízelgő neki.”).

Puskint használtam egyik forrásnak akkor is, amikor a magyar Csaadajev-kiadás utószavát írtam. Nem az *Anyegint*, bár ott is szó esik Csaadajevről (l. II/25), és a maga módján ez a megjegyzés is nagyon pontos: a *Filozófiai levelek* későbbi szerzőjét, aki az 1820-as évek elején⁶ még inkább csak szép és elegáns külső megjelenéséről – bajtársai csak „le beau Tchadaef”-ként emlegették – és éles elméjéről volt ismert, példaként említi, amikor hőse külsejéről és öltözködési szokásairól (Áprilynál egyenest „piperkőcködéséről”) ír. Puskin azonban verseket is írt Csaadajevhez, leveleket is váltottak – és abban a történetben is érintve volt, amelyet elmondandó vagyok. Tulajdonképpen róla jutott eszembe a történet.

(A cenzúra dicsérete)

Csaadajev a húszas évek végén írta azt a nyolc levelet, amely később *Filozófiai levelek egy bölgyböz* címen vált ismertté. Néhány másolatot azonnal elküldött a barátainak (Puskin egy 1830 júliusára keltezett levélben már véleményt mondott a hozzá érkezett kézíratról). A következő években Csaadajev – kitartóan és egyre reménytelenebbül – próbált kiadót találni az írásnak, de hiába javított, hiába húzott, még (az amúgy furcsafelemás, de alapvetően mégis kiváltságos helyzetben lévő) Puskin sem tudott segíteni: a cenzúra éber volt. Közben a mű kézíratos formában terjedt: egyre többen olvasták és vitatták az Oroszország történelmét tárgyaló és jövőjének esélyeit latolgató leveleket (még külföldre is kicsempészték őket: egy példány eljutott Franciaországba). A hatás sem maradt el: a Csaadajev által fölvetett kérdésekre adott válaszok megosztották az orosz szellemi életet. Ezekben az években kezdett körvonalazódni a később, a negyvenes években szembenálló két irányzat: a szlavofil és a nyugatos álláspont.

1836-ban azonban a *Tyeleszkop* című folyóirat 15., szeptemberi számában mindenki számára váratlanul megjelent az első filozófiai levél – és hihetetlen botrányt kavart. A cenzort felmentették az aktív szolgálat alól (nyugdíjra sem tarthatott igényt), a folyóiratot betiltották, kiadójának kényszerlakhelyet jelöltek ki, Csaadajevet pedig elmebetegnek nyilvánították, és orvosi felügyelet alá helyezték. A neve évekig nem jelenhetett meg kinyomtatva: nemcsak tőle, hanem róla sem közöltek semmit (bírálatot sem). Még a „hölgyet”, a levelek címzettjét, J. D. Panovát is utolérte a megtorlás:

⁶ A II. fejezetet Puskin 1823-ban írta. (Mellesleg: a Bérczy-féle fordítás nem említi Csaadajevet.)

„férje kérésére” őt is elmeorvosi vizsgálatnak vetették alá, és „abnormálisnak” nyilvánították.

De hogyan történhetett, hogy egy ekkora botrányt kavarázó szöveg, amelyet ráadásul 1836-ban már mindenki – feltehetőleg a cenzor is – ismert, átcsúszott az ellenőrzésen, és váratlanul megjelent nyomtatásban? Nos, a korabeli anekdota szerint csak és kizárólag a cenzornak köszönhető, hogy az első filozófiai levél megjelenése megtörte a dekabrista felkelés utáni évtized csendjét Oroszországban. – Az anekdotát természetesen megírtam (ezt szántam csattanónak az utószó végére), ám a cenzúra nagyobb dicsőségére a kiadó azt kérte, húzzam ki az utolsó bekezdést, nehogy a (kétségtelenül kissé frivolan megfogalmazott) záró mondatok veszélyeztessék az egyébként erősen „áthallásos” utószó megjelenését. Utólag eldönthetetlen, mi történt volna, ha nem álllok kötélnek. Így azonban 1981 decemberében, a karácsonyi könyvvásárra megjelent a kötet, benne a titkosrendőrség – a Harmadik Ügyosztály! – akciójáról, a kéziratban terjedő írásokról és hatásokról, a kéziratok külföldre csempészéséről, az ellenzékiek elmeorvosi kezeléséről és általában a hatalom megtorlásáról szóló utószóval. Csak az alábbi néhány mondat hiányzott belőle:

Befejezésül álljon itt egy méltatlanul elfelejtett név: annak a cenzornak a neve, aki egy szép nyárvégi estén kártyaparti közben éppen csak rápillantott az elébe tett orosz nyelvű szövegre, s mivel nem látott semmi gyanúsat, gyorsan engedélyezte. Ha akkor Boldirev nem a lapjaira koncentrált, hanem legalább itt-ott beleolvas a szövegbe, még a gyenge orosz fordításban is biztosan ráismer arra a francia nyelven terjedő filozófiai levélre, amelyről – akár olvasta, akár nem – annyit mindenesetre tudott, hogy rázós és közölhetetlen. Hálával tartozunk hát a figyelmetlen cenzornak, s kultúrtörténeti jelentőségű kártyapartijának, hiszen ha a dolgok másképp alakulnak, Csaadajev neve talán még ma is csak néhány Puskin verset juttat a művelt nagyközönség eszébe.